

Ковальков О.Л.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ПОЗИЦІЯ РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО «АФГАНСЬКОГО ПИТАННЯ» НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІСЛЯ ВИВЕДЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК ІЗ АФГАНІСТАНУ (1985–1991 РР.)

У статті на підставі різноманітних джерел та наукової літератури проаналізовано підходи радянського керівництва щодо політики СРСР в Афганістані в 1985–1991 рр. Доведено, що на їх вироблення впливали складна військово-політична ситуація в Афганістані й усвідомлення Москвою безперспективності військових засобів урегулювання конфлікту. Значний вплив мали також наростання кризових явищ в економіці та погіршення міжнародного становища СРСР. Головною метою політики нового радянського керівництва в «афганському питанні» було проголошено виведення звідти радянських військ. З'ясовано, що в радянському керівництві існували різні підходи до афганської політики СРСР, які не завжди співпадали з офіційною позицією Москви. Це ускладнювало й затягувало врегулювання «афганської кризи», негативно впливало на внутрішню і зовнішню політику СРСР. Лише тверда позиція М.С. Горбачова та частини його оточення уможливила підписання Женевських угод та їх дотримання Радянським Союзом. Головним елементом їх реалізації стало своєчасне виведення радянських військ із Афганістану.

З'ясовано, що для радянського керівництва виведення радянських військ із Афганістану розглядалося як важливий елемент реалізації «нового політичного мислення» та налагодження діалогу із західними країнами. Утім, це не означало відмови від усебічної підтримки Радянським Союзом афганського марксистського режиму М. Наджибулли. І перед, і після виведення своїх військ СРСР надавав значну політичну, фінансово-економічну та військово-технічну допомогу Афганістану і сприяв його реформуванню шляхом «соціалістичної орієнтації». Це дало змогу афганському уряду впродовж двох років успішно протистояти опозиції в громадянській війні. Лише серпневий 1991 р. путч, криза і розпад Радянського Союзу змусили Москву відмовитися від підтримки режиму М. Наджибулли. Це й визначило його падіння у квітні 1992 р.

Ключові слова: Афганістан, «афганське питання», виведення військ, СРСР, Політбюро ЦК КПРС, «нове політичне мислення».

Постановка проблеми. 15 лютого 1989 р. Обмежений контингент радянських військ (ОКРВ) залишив територію Республіки Афганістан. Для Радянського Союзу війна, яка тривала понад дев'ять років і яка стала останньою війною в історії цієї держави, завершилася. Вона справила значний вплив на політичний і соціально-економічний розвиток не лише СРСР і Афганістану, а й на світ у цілому, ставши головним фронтом завершального періоду «холодної війни». Масштабність цієї події спричинила появу значної кількості наукової, публіцистичної та мемуарної літератури, найбільш повний огляд якої здійснив А.А. Костиця [16]. Утім, не можна не погодитися з висловленою в одному з узагальнювальних досліджень проблеми думкою, що «було б надто оптимістично стверджувати, що осмислення «неоголошеної війни» в Афганістані можна вважати

доконаним фактом» [23, с. 49]. Одним із таких недостатньо вивчених питань є проблема наявності різних підходів до врегулювання «афганського питання» в радянському керівництві в кінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність спеціалізованих досліджень з історії радянсько-афганських відносин [26; 27] і зовнішньої політики СРСР в останні роки його існування [21; 28] позиція радянського керівництва в «афганському питанні» в роки перебудови та «нового політичного мислення» не отримала належного висвітлення в науковій літературі. Панівним лишається спрощене уявлення про монолітність горбачовського керівництва та одностайність його поглядів на політику СРСР щодо Афганістану напередодні та після виведення радянських військ із цієї країни. **Джерельну базу**

дослідження становили стенографічні записи засідань [3] і протоколи Політбюро ЦК КПРС [2, 3; 5–7], матеріали офіційних радянських ЗМІ [4; 11; 14; 22; 24] а також виступи та спогади державних діячів, так чи так причетних до афганської політики СРСР [1; 8–10; 13; 15; 19; 20; 25; 30–32].

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування позицій і підходів, які склалися в радянському керівництві перед та після виведення радянських військ із Афганістану, та впливу цих розбіжностей на радянську політику в «афганському питанні».

Виклад основного матеріалу дослідження. Радянський Союз від «квітневого перевороту» в Кабулі у 1978 р. всебічно підтримував марксистський режим Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА), сприяючи руху цієї країни шляхом «соціалістичної орієнтації». Після грудневої 1979 р. військової інтервенції Демократична Республіка Афганістан (ДРА) була окупована 100-тисячним радянським військовим контингентом. Відтоді Афганістан лише формально лишався суверенною державою, перебуваючи під зовнішнім кремлівським управлінням. Головними знаряддями радянської країни стали апарат цивільних і військових радників, а також радянські війська. Останні змушені були взяти на себе головний тягар бойових дій проти опозиції, яку підтримувала більшість афганців, на боці непопулярного у народі режиму НДПА. В очах афганців і світу уряд Б. Кармаля був московською лялькою, а СРСР – окупантом. У роки правління генеральних секретарів Л.І. Брежнєва, Ю.В. Андропова і К.У. Черненко головна ставка Кремля робилася на швидку військову перемогу над розрізненими підрозділами моджахедів. Це розумілося як головна передумова зміцнення афганської влади і здійснення форсованих соціалістичних перетворень. Така політика зумовила дедалі більше втягнення СРСР в «афганську кризу», зростання людських, матеріальних та іміджевих утрат, суттєве погіршення відносин зі США, країнами Західної Європи та багатьма країнами «третього світу». Ставало дедалі більш очевидним, що політика СРСР щодо Афганістану вимагала корекції, і такі зміни відбулися в середині 1980-х років.

На час приходу до влади в СРСР нового керівництва на чолі з М.С. Горбачовим війна в Афганістані була в розпалі. Незворотні втрати радянських військ уже становили понад 9 тис осіб, Москва витратила на утримання ОКРВ 10–11 млн руб. щодня [21, с. 93]. Значні кошти йшли на утримання кабульського режиму і на озброєння афган-

ської армії. Ситуація ускладнювалася санкціями, накладеними США і підтриманими їхніми союзниками у зв'язку з радянською агресією в Афганістані, а також різким падінням світових цін на нафту. Унаслідок цього СРСР недотримував близько 10 млрд дол. на рік, а валютні надходження до державної скарбниці скоротилися приблизно на 50% [17, с. 218]. Згодом це зумовило зростання дефіциту державного бюджету, який, за американськими оцінками, у 1985–1987 рр. зріс учетверо і в 1988 р. становив 100 млрд дол. [17, с. 236–237]. Радянський Союз дедалі більше відставав від розвинених країн у технологічних галузях економіки і був змушений покладатися на паливно-енергетичний сектор. Більшість із цих проблем так чи так була пов'язана з міжнародною реакцією на радянську політику в Афганістані. «Афганська проблема» потребувала вирішення. Водночас на радянську стратегію у її здійсненні у другій половині 1980-х років стали впливати суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися у СРСР.

Афганістан став однією з перших проблем, до яких звернувся новий Генеральний секретар ЦК КПРС. Уже навесні 1985 р. М.С. Горбачов відзначив «афганську проблему» в числі першочергових. Тоді він записав у своєму робочому блокноті: «Необхідне поетапне врегулювання конфлікту: провести бесіду з афганським керівництвом про розширення бази режиму; переговорити із Соколовим і Ахромєєвим про військові аспекти проблеми. Дуже важливо: повна здача позицій неприпустима...» [8, с. 276]. Остання фраза стала стрижнем горбачовської політики в афганському питанні. Приблизно в той час в одній із розмов зі своїм помічником із міжнародних питань А.С. Черняєвим Генеральний секретар назвав Афганістан своєю «першоступеневою проблемою» [30 с. 39]. За словами того ж А.С. Черняєва, М.С. Горбачов не міг допустити, аби брежнєвсько-андроповська війна в Афганістані перетворилася і на горбачовську війну. А для самого нового Генсека вихід із Афганістану зі «збереженням обличчя» міг би мати силу ХХ з'їзду для М.С. Хрущова [30, с. 38]. Сам М.С. Горбачов пізніше називав врегулювання «афганської проблеми» ключовим елементом реалізації «нового політичного мислення» у зовнішній політиці СРСР і відновлення діалогу із Заходом [3, с. 354]. Він дійсно в різних інтерв'ю [напр. 19], з трибун ХХVII з'їзду КПРС [20] і Організації Об'єднаних Націй [8] незмінно підкреслював необхідність політичного врегу-

лювання «афганської проблеми». Цій меті була підпорядкована зміна вищого партійного і державного керівництва Афганістану, оголошена останнім «політика національного примирення», а також суттєве прискорення Женевського переговорного процесу між Афганістаном і Пакистаном за посередництва СРСР і США і під егідою ООН [докладніше див. 28].

Утім, у перший рік перебування при владі нового радянського керівництва немов за інерцією його політика в Афганістані зводилася до посилення військових дій із метою домогтися швидкої перемоги над опозицією. Саме рік приходу М.С. Горбачова до влади став часом найбільшої інтенсивності бойових дій радянських військ в Афганістані, а чисельність ОКРВ було доведено до 108 тис. Відсутність відчутних результатів такої політики змусила шукати інші підходи до «афганського питання». М.С. Горбачов поступово схилявся до «афганізації» війни, тобто перекладання головного тягаря бойових дій на афганську армію, а відповідальності за здійснення внутрішньої і зовнішньої політики ДРА – на афганський уряд. При цьому не йшлося про відмову від усебічної підтримки режиму НДПА в межах політики «соціалістичної орієнтації».

Перед жовтневим 1985 р. Пленумом ЦК КПРС М.С. Горбачов зустрівся у Москві з тодішнім Генеральним секретарем ЦК НДПА Б. Кармалем. Він шокував афганського керманіча заявою, що порятунком кабульського режиму має бути не радянська підтримка, а перехід до ринкових засад в економіці, повернення до національно-релігійних цінностей афганського народу, до поділу влади з опозиційними партіями [22, с. 20]. 17 жовтня 1985 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС Генсеком уперше було чітко визначено курс на виведення радянських військ із Афганістану. М.С. Горбачов тоді сказав: «З Кармалем чи без Кармалю, проте будемо проводити тверду лінію, яка повинна якомога швидше привести до виходу із Афганістану». Першим підтримав цю ідею маршал С.Л. Соколов [30, с. 57–58]. У грудні 1985 р. М.С. Горбачов з оточенням знову зустрівся з афганською верхівкою. Як згадував Е.А. Шеварнадзе, Генсек тоді сказав: «Наша армія піде з вашої країни. Ми надамо у ваше розпорядження стільки зброї, скільки ви побажаєте, надамо вам усе, аби ви змогли боротися самостійно» [32, с. 91]. 12 лютого 1986 р. М.С. Горбачов мав зустріч у Москві з керівником афганських спецслужб (ХАД) М. Наджибуллою, який у травні-листопаді того року замінив Б. Кар-

маля на вищих державних і партійних посадах ДРА. Радянський керманіч вкотре наголосив, що афганський уряд має брати на себе відповідальність за розв'язання власних проблем, а сам СРСР не збирається безкінечно довго відтермінувати виведення своїх військ із Афганістану [23, с. 64].

Відтоді «афганське питання» незмінно перебувало на порядку денному політичного життя СРСР. 26 червня 1986 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС М.С. Горбачов був категоричним: «Коротше кажучи, слід звідти вилазити». Генсека підтримав міністр закордонних справ А.А. Громико: «Це не наша війна» [3, с. 55]. Немов на підтвердження цих слів, 11 листопада того ж року Політбюро узгодило виведення з Афганістану шести полків [3, с. 64]. 28 липня під час робочої поїздки до Владивостока М.С. Горбачов публічно підтвердив цей намір [13, с. 6903–604], а в жовтні «Правда» прозвітувала про виведення до СРСР двох мотострілецьких, трьох зенітних і танкового полку [4]. Утім, це був радше демонстративний і пропагандистський крок: з Афганістану вивели підрозділи, не задіяні у бойових діях із непридатною до використання технікою. Але він мав засвідчити рішучість радянського керівництва у врегулюванні «афганської проблеми».

На засіданні Політбюро ЦК КПРС 12 грудня 1986 р. уперше були озвучені приблизні терміни виведення військ: не пізніше ніж за два роки [3, с. 105]. Того ж дня М.С. Горбачов повідомив про це М. Наджибуллу [23, с. 64]. 5–7 січня 1987 р. Кабул відвідала радянська делегація на чолі з новим міністром закордонних справ Е.А. Шеварнадзе. Це був перший візит радянського топ-чиновника до Афганістану від грудневої інтервенції 1979 р. На думку деяких дослідників, це засвідчило прагнення перенести акценти у взаємовідносинах між обома державами з військової в політичну й економічну площину [23, с. 64]. В інтерв'ю афганському інформаційному агентству «Бахтар» радянський міністр заявив, що радянсько-афганські відносини вимагають нових підходів, які б дали змогу більш чутливо реагувати на проблеми оголошеної в Афганістані «політики національного примирення» [14], а 3 липня 1987 р. командувач 40-ї армії генерал-майор Б.В. Громов наказав припинити усі наступальні операції радянських військ, дозволивши лише протикараванну діяльність сил спеціального призначення [33, с. 466]. Проте це принципово не змінювало ситуації, і військово-технічна сфера ще надовго залишалася стрижнем радянсько-афганських відносин.

Під час наступних зустрічей М.С. Горбачова з М. Наджибуллою незмінно наголошувалося на незворотності виведення військ, на важливості самостійного прийняття рішення лідерами Народно-демократичної партії Афганістану. Утім, упродовж тривалого часу далі розмов справа не йшла: керівники ДРА і надалі сподівалися на радянську підтримку і допомогу в усіх питаннях. Слабкість режиму М. Наджибулли і його повна залежність від Радянського Союзу зумовили те, що генеральна лінія, сформульована ще до вторгнення військ – за жодних обставин «не втратити Афганістан» – лишалася панівною в радянській політиці. Так, 23 лютого 1987 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС Е.А. Шеварнадзе сказав: «Найголовніше – не допустити, щоб режим Наджибулли впав». Генсек підтримав міністра: «Ми перед своїм народом не відзвітуємо... Зберегти режим Наджибулли – завдання необхідне...» [3, с. 145].

У ці роки поживався переговорний процес у Женеві, що свідчило про прагнення радянського керівництва усе ж розв'язати афганську проблему, принаймні військовий її складник, політичними і дипломатичними засобами. Саме з політичним урегулюванням, а також гарантіями незалежного і нейтрального статусу Афганістану СРСР незмінно пов'язував можливе виведення військ. Окрім очевидної турботи про афганського клієнта, за цим приховувалося і бажання Москви «зберегти обличчя». Виведення військ в односторонньому порядку могло означати, що Радянський Союз піддався тиску і визнав свою поразку в Афганістані. Наддержава, звісно, у розпал «холодної війни» так учинити не могла.

Більше того, виведенню військ перешкождали відсутність консенсусу в радянському керівництві щодо політики в Афганістані загалом і виведення військ зокрема, а також повне несприйняття таких перспектив афганськими марксистами. М. Наджибулла та його оточення всіляко переконували Кремль, що виведення радянських військ означатиме поразку НДПА і «Квітневої революції» загалом і перетворення Афганістану на прозахідну, ворожу до СРСР ісламську державу. Е.А. Шеварнадзе згадував, як після кількох зустрічей із М. Наджибуллою й обговорення питання виведення військ міністр закордонних справ ДРА А. Вакіль під час чергового раунду переговорів у Женеві заявив: «Я нічого не знаю про виведення армії. Я категорично проти. Із цим Афганістан ніколи не погодиться». За наполяганням М.С. Горбачова М. Наджибулла зателефонував

своєму міністрові і розтлумачив йому, що питання про виведення військ обговоренню не підлягає [32, с. 95]. Утім, навіть після підписання Женевських домовленостей сам М. Наджибулла неодноразово звертався до радянських керівників із проханням відтермінувати виведення військ або ж залишити частину їх в Афганістані.

У кремлівських коридорах також не всі поділяли безальтернативний курс М.С. Горбачова на виведення військ. Згідно з наявними даними, приблизно на початок 1987 р. сформувалися кілька підходів, прибічники яких мали відмінні погляди на можливу подальшу політику СРСР щодо Афганістану. Військова верхівка (начальник Генерального штабу ЗС СРСР маршал Радянського Союзу С.Ф. Ахромєєв, начальник групи управління Міністерства оборони СРСР в Афганістані генерал армії В.І. Варенніков), а також перший заступник завідувача міжнародного відділу ЦК КПРС Г.М. Корнієнко підтримували ідею повного «виходу» СРСР із Афганістану і спроб переконати керівництво НДПА розділити владу в країні з опозицією. Міністр закордонних справ Е.А. Шеварнадзе і заступник (а з 1988 р. – голова КДБ СРСР) В.О. Крючков наполягали на продовженні підтримки афганського режиму в будь-який спосіб, з-посеред іншого і військовими засобами. Завідувач відділу пропаганди ЦК КПРС О.М. Яковлєв обґрунтовував ідею «афганізації конфлікту», тоді як сам М.С. Горбачов – «поступової афганізації» [12, с. 428; 15, с. 114]. Водночас Генсек фактично надав повну свободу дій в «афганському питанні» Е.А. Шеварнадзе і В.О. Крючкову, які були головними ініціаторами бутафорних реформ в Афганістані та «обрання» М. Наджибулли президентом, аби максимально зміцнити його позиції на майбутнє [15, с. 114]. Тож гору взяла точка зору, яка полягала в усебічній підтримці кабульського режиму з боку Радянського Союзу після виведення військ. За наполяганням Е.А. Шеварнадзе Г.М. Корнієнка усунули від «афганських справ», а С.Ф. Ахромєєв через незгоду з «генеральною лінією партії» був звільнений з посту начальника Генерального штабу і, за словами Г.М. Корнієнка, отримав від Генсека «добрячої прочуханки» [15, с. 117–118].

Після тривалих дискусій, консультацій і перемовин 8 лютого 1988 р. М.С. Горбачов офіційно заявив про намір вивести війська з Афганістану починаючи з 15 травня того року [11]. 1 квітня 1988 р. Політбюро ЦК КПРС ухвалило «План виведення радянських військ із Афганістану», розроблений Міністерством оборони, Коміте-

том державної безпеки, Міністерством закордонних справ під керівництвом Комісії Політбюро по Афганістану. Початок виведення залежав від результатів переговорів у Женеві (у разі вчасного підписання домовленостей воно мало розпочатися 15 травня 1988 р.), а завершити його мали до 15 лютого наступного року. У разі зриву перемовин війська мали почати вихід із Афганістану в червні 1988 р., а саме виведення мало відбутися впродовж 7–7,5 місяців [5]. Після підписання 14 квітня 1988 р. Женевських угод цей план став важливим складником їх реалізації [докладніше див. 28].

Утім, узгодження алгоритму політичного врегулювання «афганської проблеми», на яких завжди наполягав Кремль і яким мали стати Женевські домовленості, не означало появи консенсусу в Москві і Кабулі. І перед, і після підписання угод у Женеві М. Наджибулла неодноразово заявляв радянським керівникам про неможливість самостійно протистояти опозиції і просив або відтермінувати виведення військ, або ж залишити в Афганістані принаймні частину їх. Ці прохання активно підтримали В.О. Крючков і Е.А. Шеварнадзе. Останній після чергового візиту до Кабула в січні 1989 р. запропонував розглянути можливість залишення в Афганістані після офіційного виведення ОКРВ бригади у складі 3–3,5 тис бійців. За задумом, вона мала прислужитися М. Наджибуллі для прориву блокади Кандагара [30, с. 269]. Це питання стало предметом бурхливого обговорення на засіданні Політбюро ЦК КПРС 24 січня того ж року. Під час дискусії припускалася можливість залишити в Афганістані мотострілецьку дивізію у складі 12 тис осіб. Вона мала охороняти афганську «дорогу життя» – магістраль Хайратон – Кабул, якою СРСР постачав свого підопічного усім необхідним для виживання. Як альтернативу цьому плану Е.А. Шеварнадзе запропонував завдати бомбово-штурмові удари радянської авіації по позиціях моджахедів із території Радянського Союзу. Обидва ці варіанти були відкинута як небажані. Ухвалили і надалі підтримувати марксистський режим М. Наджибулли «матеріальними і політичними засобами» [6]. Водночас М.С. Горбачов на цьому засіданні категорично заявив: «Зробити все, аби Наджиб протримався, скільки зможе» [3, с. 449].

І Москва дійсно робило усе, аби кабульський режим утримав владу. Першим кроком у цьому напрямі стало рішення Кремля залишити своєму афганському підопічному значну частину військового майна 40-ї армії. За приблизними підрахун-

ками, ОКРВ передав афганській армії 990 танків, бойових машин піхоти і бронетранспортерів, 270 гармат, 50 тис т боєприпасів, 32 тис т продовольства, 1 тис т медичних препаратів, 184 обладнаних військових містечка вартістю близько 70 млн руб. [10, с. 312; 25, с. 34]. Виведення Обмеженого контингенту радянських військ із Афганістану відбулося у визначені терміни і завершилося 15 лютого 1989 р. Щоправда, ініціативи окремих радянських політиків були втілені в життя. Попри домовленості про перемир'я з «польовим командиром № 1» Ахмад Шахом Масудом 23–26 січня 1989 р. радянські війська здійснили останню масштабну операцію у північних афганських провінціях Парван, Баглан і Кундуз. Офіційною метою операції «Тайфун» було забезпечення вільного проходження радянських військових колон до кордону СРСР, але це було гарантовано моджахедами, які з нетерпінням чекали 15 лютого. Насправді ж масовані бомбардування Панжшерської долини мали на меті завдати наостанок максимальної шкоди опозиції у відповідь на настійливі прохання М. Наджибулли. Результатом операції стало знищення десятків кишлаків і загибель щонайменше 1 тис мирних афганців.

Після виведення радянських військ із Афганістану дискусії щодо засобів підтримки кабульського режиму в Кремлі не припинилися. Так, питання про можливе направлення окремих частин Радянської Армії до Республіки Афганістан або ж завдання бомбово-штурмових ударів по позиціях моджахедів із радянської території неодноразово піднімалися на засіданнях Політбюро ЦК КПРС [7], а також у вузькому колі найближчого оточення М.С. Горбачова в його заміській резиденції в Ново-Огарьово під Москвою. Так, у березні 1989 р., під час масованого наступу моджахедів на Джелалабад заклики В.О. Крюкова і Е.А. Шеварнадзе вдатися до рішучої підтримки афганського клієнта підтримав міністр оборони Д.Т. Язов [30, с. 271–273]. Проте всі аргументи кремлівських «яструбів» наштовхувалися на незламну позицію М.С. Горбачова та його однодумців. Прагнення підтримувати кабульський режим «за будь-яку ціну» втілювалося у масштабних поставках продовольства, пального й озброєння. Щодо останнього, то окрім стрілецької зброї чи «стандартної» військової техніки СРСР у ці роки поставляв Афганістану високотехнологічну сучасну зброю. Тактичні ракетні комплекси Р-300 («Скад») і «Луна-М», реактивні системи залпового вогню РСЗВ 9К57 «Ураган» і РСЗВ 9К58 «Смерч», винищувачі-

бомбардувальники Су-22, надзвукові фронтові винищувачі МіГ-21, ударні вертольоти Мі-35, протитанкові ракетні комплекси «Метис» і «Штурм» – далеко не повний перелік номенклатури «спеціального майна», яке Москва поставляла Кабулу. Вартість цієї допомоги в 1989–1990 рр., за приблизними оцінками, становила 5–6 млрд руб. [2, с. 220; 29, с. 234].

На початку 1990 р. увага кремлівського керівництва переключилася на європейські проблеми. Про падіння інтересу до Афганістану свідчило рішення Політбюро ЦК КПРС від 12 лютого 1990 р. про ліквідацію Комісії Політбюро ЦК КПРС по Афганістану [18, с. 547–548]. Зашкодив афгансько-радянським відносинах і заколот міністра оборони Афганістану генерала Ш. Таная у березні 1990 р. Після його придушення кілька прибічників бунтівного генерала (посол Афганістану в СРСР С.М. Гулябзой і один із лідерів хальківського крила НДПА М.С. Карваль) осіли в Москві. Усі прохання М. Наджибулли видати їх Кремль проігнорував [31, с. 22–23]. Наступного удару як по радянсько-афганським відносинам, так, зрештою, і по кабульському марксистському режиму завдав серпневий 1991 р. путч у Радянському Союзі. Афганське керівництво утрималося від оцінок дій Державного комітету з надзвичайного стану, але Москві вже було не до Афганістану. 13 вересня 1991 р. міністр закордонних справ СРСР Б. Панкін і державний секретар США Дж. Бейкер підписали домовленість про взаємне припинення поставок зброї сторонам афганського конфлікту з 1 січня 1992 р. [24]. 10 листопада того ж року Москву відвідала делегація «Перехідного уряду Афганістану», утвореного моджахедами в пакистанському Пешаварі. Підсумком п'ятиденних переговорів керівника делегації Б. Раббані з віцепрезидентом РРФСР О.В. Руцьким стало підтвердження Москвою припинення поставок озброєння режиму М. Наджибулли [1, с. 157–159]. О.В. Руцькой тоді сказав, що «теперішнє керівництво Росії не несе відповідальності за радянське вторгнення до Афганістану» [27, с. 167].

Ці перемовини означали відмову Москви від підтримки уряду М. Наджибулли і фак-

тичну згоду на створення в Афганістані «ісламського уряду». Уже після розпаду СРСР, у січні 1992 р., міністр закордонних справ Російської Федерації А.В. Козирев назвав режим М. Наджибулли «екстремістським» і заявив, що саме він лишається головною перепорою на шляху мирного врегулювання «афганської кризи» [27, с. 169]. Опинившись без радянської підтримки, режим М. Наджибулли пав 28 квітня 1992 р., коли загони Ахмад Шаха Масуда і А. Дустома зайняли Кабул.

Висновки. Відсутність одноставності в «афганському питанні» з-поміж кремлівських можновладців у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років стала ілюстрацією складної і суперечливої внутрішньої і зовнішньої політики СРСР в останні роки його існування. Співіснування раціональних, конструктивних підходів із доктринальними, ідеологічними сприяло поглибленню кризи радянської системи. Це суттєво ускладнювало і без того заплутану ситуацію в Афганістані та радянській зовнішній політиці. Слід віддати належне М.С. Горбачову, який послідовно відкидав будь-які ініціативи, які загрожували зриву Женевського переговорного процесу, а після підписання Угод – їх дотриманню Радянським Союзом. Утім, М.С. Горбачов та його оточення були продуктом радянської політично-ідеологічної системи, тож їх бачення врегулювання «афганської проблеми» обмежувалося лише питанням виведення військ. Радянське керівництво майже до кінця існування СРСР не сумнівалося в доцільності підтримки марксистського кабульського режиму і просування його шляхом «соціалістичної орієнтації» навіть тоді, коли «соціалістичний табір» розвалювався на очах. Завдяки радянській підтримці режим М. Наджибулли спромігся утриматися при владі понад два роки після виведення радянських військ і навіть «пережити» свого «старшого брата». Проте це суттєво поглибило й ускладнило «афганську кризу». Тож можна стверджувати, що Афганістан продемонстрував, як багато в горбачовському «новому політичному мисленні» лишалося від мислення старого, сформованого в роки «холодної війни».

Список літератури:

1. Андронов И.И. Под огнем от Афгана до Москвы. Москва : Деловой мир – 2000, 1999. 416 с.
2. Архивы Кремля и Старой площади. Документы по «делу КПСС». *Аннотированный справочник документов, представленных в Конституционный суд Российской Федерации по «делу КПСС»* / сост. И.И. Кудрявцев ; под ред. В.П. Козлова. Новосибирск : Сибирский хронограф, 1995. 326 с.
3. В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985–1991) / сост. А. Черняев (руководитель проекта), А. Вебер, В. Медведев. Москва : Горбачев-Фонд, 2008. 800 с.

4. Возвращение на Родину. *Правда*. 1986. 28 октября. С. 5.
5. Выписка из протокола № 114 заседания Политбюро ЦК КПСС «О плане вывода советских войск из Афганистана». 1 апреля 1988 года. *Электронный архив Национальной безопасности Университета Дж. Вашингтона. Афганистан*. URL: https://nsarchive2.gwu.edu//rus/text_files/Afganistan/1988.04.01.Extract-from-Politburo-Protocol-on-Afganistan.pdf.
6. Выписка из протокола № 146 заседания Политбюро ЦК КПСС. 24 января 1989 г. *АНБ*. URL: https://nsarchive2.gwu.edu//rus/text_files/Afganistan/January%2024,%201989.pdf.
7. Выписка из протокола № 159 заседания Политбюро ЦК КПСС. 19 мая 1989 года. *АНБ*. URL: https://nsarchive2.gwu.edu//rus/text_files/Afganistan/1989.05.19%20СС%20on%20Afg.pdf.
8. Горбачев М.С. Выступление в Организации Объединенных Наций. 7 декабря 1988 г. Москва : Издательство политической литературы, 1988. 32 с.
9. Горбачев М.С. Жизнь и реформы. Кн. 1. Москва : Новости, 1995. 600 с.
10. Громов Б.В. Ограниченный контингент. Москва : Прогресс, 1994. 352 с.
11. Заявление Генерального секретаря Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза М.С. Горбачева по Афганистану. *Правда*. 1989. 9 февраля. С. 1.
12. Зубок В.М. Неудавшаяся империя: Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН) ; Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2011. 671 с.
13. Из речи Горбачева во Владивостоке. 28 июля 1986 г. *Отвечая на вызов времени. Внешняя политика перестройки: документальные свидетельства. По записям бесед Горбачева с зарубежными деятелями и другими материалами*. Москва : Весь Мир, 2010. С. 603–604.
14. Интервью агентству Бахтар. *Правда*. 1987. 8 января. С. 5.
15. Корниенко Г.М. Как принималось решение о вводе советских войск в Афганистан и их выводе. *Новая и новейшая история*. 1993. № 3. С. 107–118.
16. Костыря А.А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979–1989 гг.). Донецк : Промінь, 2009. 600 с.
17. Крисенко Д.С. За лаштунками Білого дому: фактори формування політики США щодо СРСР періоду адміністрації Р. Рейгана (1981–1989). Біла церква, 2014. 500 с.
18. Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва : Искона, 1995. 650 с.
19. Ответы М.С. Горбачева на вопросы газеты «Вашингтон пост» и журнала «Ньюсуик». *Советско-американская встреча на высшем уровне, Москва, 29 мая – 2 июня 1988 г.: Документы и материалы*. Москва : Политиздат, 1988. С. 3–29.
20. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXVII съезду Коммунистической партии Советского Союза. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС товарища М.С. Горбачева. *Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза*. Москва : Политиздат, 1987. С. 3–90.
21. Польшов М.Ф. Внешняя политика Горбачева. 1985–1991 гг. Санкт-Петербург : Алетейя, 2015. 502 с.
22. Пядышев Р. Наджибулла, президент Афганистана: Интервью. *Международная жизнь*. 1990. № 1. С. 19–28.
23. Рубцов Ю.В. Советский Союз в необъявленной войне в Афганистане (1979–1989 годы). *Новая и новейшая история*. 2009. № 1. С. 48–71.
24. Совместное советско-американское заявление. *Правда*. 1991. 14 сентября. С. 6.
25. Тимин Л.В. После вывода войск... Львов : Добра справа, 2009. 260 с.
26. Топорков В.М. Афганистан: советский фактор в истоках кризиса. Чебоксары : Интерактив плюс, 2014. 319 с.
27. Топорков В.М. Эволюция взглядов советского руководства на афганскую политику СССР (1979–1991 гг.). *Власть*. 2014. № 6. С. 163–169.
28. Христофоров В.С. Трудный путь к Женевским соглашениям 1988 года по Афганистану. *Новая и новейшая история*. 2008. № 5. С. 23–48.
29. Червонопиский С.В., Костыря А.А., Сироштан В.Г. Военно-политическая спецоперация СССР в Афганистане (25 декабря 1979 – 15 февраля 1989 гг.) : словарь-справочник. Киев : Мединформ, 2008. 452 с.
30. Черняев А.С. Шесть лет с Горбачевым: По дневниковым записям. Москва : Прогресс – Культура, 1993. 528 с.
31. Шебаршин Л.В. Из жизни начальника разведки. Москва : ТЕРРА, 1997. 192 с.
32. Шеварднадзе Э.А. Когда рухнул железный занавес: встречи и воспоминания. Москва : Европа, 2009. 426 с.
33. Шишов А.В. Военные конфликты XX века: от Южной Африки до Чечни. Москва : Вече, 2006. 576 с.

Kovalkov O.L. THE POSITION OF THE SOVIET LEADERSHIP ON THE «AFGHAN QUESTION» BEFORE AND AFTER THE WITHDRAWAL OF SOVIET TROOPS FROM AFGHANISTAN (1985–1991)

The approaches of the Soviet leadership to the Soviet policy in Afghanistan in 1985–1991 on the basis of various sources and scientific literature have been analyzed in the article. It was proven that their development had been influenced by the difficult military-political situation in Afghanistan and Moscow's awareness of the futility of military means of resolving the conflict. The growth of the crisis in the economy and the deterioration of the international position of the USSR also had a significant impact. The main goal of the new Soviet leadership's policy on the "Afghan question" was to withdraw the Soviet troops from Afghanistan. It was found that the Soviet leadership had different approaches to the Soviet policy of the USSR, which did not always coincide with the Moscow's official position. This complicated and delayed the settlement of the "Afghan crisis" and negatively affected the domestic and foreign policies of the USSR. Only the firm position of M. S. Gorbachev and part of his entourage made it possible to sign the Geneva Accords and their observance by the Soviet Union. The main element of their implementation was the timely withdrawal of Soviet troops from Afghanistan.

It was found that the withdrawal of Soviet troops from Afghanistan was seen for the Soviet leadership as an important element in the implementation of "new political thinking" and the establishment of dialogue with Western countries. However, this did not mean giving up the Soviet Union's full support for the Afghan Marxist regime of M. Najibullah. Both before and after the withdrawal of its troops, the USSR provided significant political, financial, economic, and military-technical assistance to Afghanistan and contributed to its reform through a "socialist orientation". This allowed the Afghan government to successfully resist the opposition in the civil war for two years. Only in August 1991, the coup, crisis and collapse of the Soviet Union forced Moscow to abandon support for the regime of M. Najibullah. This determined its fall in April 1992.

Key words: *Afghanistan, "Afghan question", withdrawal of troops, the USSR, Politburo of the CPSU Central Committee, "new political thinking".*